

เปลี่ยนแผ่นดินเมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าสวรรคต

วิบูล วิจิตรวาทการ

ใน พ.ศ. 2411 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ทรงคำนวณว่าจะเกิดสุริยุปราคาในประเทศไทยเมื่อวันอังคารขึ้น 1 ค่ำเดือน 10 และถิ่นที่เดียวซึ่งจะเห็นสุริยุปราคาหมดดวงได้คือ ตำบลห้วยกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

จึงทรงเดินทางโดยพระที่นั่งอัครราชวรเดชไปจนถึงจังหวัดนี้ ประทับอยู่ที่พลับพลาซึ่งสร้างไว้ชั่วคราว มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ตามเสด็จเป็นจำนวนมาก รวมทั้งกงสุลอังกฤษ และนักดาราศาสตร์ฝรั่งเศสด้วย เซอร์แฮร์รี ออร์ด เจ้าเมืองสิงคโปร์ ก็ขึ้นมาเฝ้าพระองค์ สุริยุปราคาก็ปรากฏขึ้นตามที่ได้ทรงคำนวณไว้ทุกประการ

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระโสมนัสเป็นอย่างมาก ประทับอยู่ที่ตำบลห้วยกอเป็นเวลา 9 วัน จึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ เมื่อวันศุกร์เดือน 10 ขึ้น 4 ค่ำแต่ต่อมาอีกเพียง 5 วัน ถึงวันพุธเดือน 10 ขึ้น 9 ค่ำ ก็มีอาการประชวรไข้จับ หมอหลวงพยายามถวายโอสถก็ขนานก็ไม่หายเพราะอาการทรุดลงทุกที จนตระหนักว่าการประชวรครั้งนี้คงจะเป็นครั้งสุดท้ายและเป็นที่สุดของพระชนมายุสังขารอย่างแน่นอน

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ ขณะนั้นมีพระชนม์เพียง 16 พรรษาเสด็จเข้าพยาบาลพระบิดาอยู่เคียงข้าง แต่เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลูบพระพักตร์ของพระโอรสผู้สืกร้อนผิตปรกติ จึงทรงทราบว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ประชวรหนักอยู่ด้วย รับสั่งให้เสด็จกลับไปรักษาพระกายที่ตำหนักสวนกุหลาบเสีย ไม่จำเป็นต้องมาเฝ้าใช้

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประทับอยู่ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ พระโรคก็ยิ่งกำเริบมากขึ้น ประชวรหนักอยู่หลายวัน เมื่อพระอาการค่อยคลายลง ก็ยังเกิดพระยอดมีพิษที่พระศอ อาการกลับทรุดหนักลงไปอีก ข้าราชการผู้ใหญ่ต่างไม่แน่ใจว่าเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ผู้เป็นรัชทายาทจะรอดชีวิตได้หรือไม่

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมจึงประชุมข้าราชการทั้งปวง กล่าววาทะบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรพระอาการหนัก เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ประชวรอยู่เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรประมาท ประเทศบ้านเมืองอาจจะตกอยู่ในภัยอันตราย เพราะเมื่อทั้งองค์พระเจ้าแผ่นดินและพระโอรสพระองค์ใหญ่ประชวรหนักกันทั้งคู่ อาจมีผู้ใดคิดแย่งชิงอำนาจได้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงจัดตั้งกองทหาร จุกช่องล้อมวงศรัทธาพระบรมมหาราชวังอย่างเข้มแข็ง

และส่งทหารอีกกองหนึ่งไปล้อมรักษาพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประทับอยู่ เอกสารนี้เป็นเอกสารที่ลงนามไว้สักระยะหนึ่งเพื่อเป็นการยืนยัน เมื่อผู้ใดเห็นว่าเป็นประโยชน์ในการค้าไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

พระมหากษัตริย์นั้น เวลาจะเสด็จสวรรคต มักมีความห่วงใย 2 ประการ เรื่องแรก คือความสงบปลอดภัยของบ้านเมือง เพราะพระเจ้าแผ่นดินเป็นทั้งมันสมองและหัวใจของประเทศชาติ เมื่ออ่อนพลังลงความวิบัติโกลาหลอาจจะเกิดขึ้นได้ สิ่งที่สอง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงวิตกก่อนเสด็จสวรรคต คือพระโอรสธิดาและราชวงศ์ทั้งหลาย เพราะสืบบุญวาสนาของพระองค์แล้ว อาจมีผู้ขึ้นมาแย่งชิงอำนาจฆ่าล้างลูกหลานหมดทั้งโคตร เพื่อจะได้ไม่เป็นอันตรายต่อกษัตริย์องค์ใหม่

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบดีว่าข้าราชการที่มีอำนาจมากที่สุดในประเทศเวลานั้นคือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ผู้ว่าที่สมุหกลาโหม พระองค์จึงส่งพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ มหาเดเล็ก ซึ่งเฝ้ารักษาพยาบาลอยู่ ไปบอกแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า

“ข้าให้เรียนคุณศรีสุริยวงศ์ ข้าเป็นคนลูกมารากดก แล้วลูกก็ยังเล็กเตี้ยอยู่ ไหน ๆ คุณศรีสุริยวงศ์ก็ได้อุปถัมภ์บำรุงข้ามา ถ้าข้าไม่มีตัวแล้ว ขอให้คุณศรีสุริยวงศ์อุปถัมภ์บำรุงลูกข้าเหมือนอย่างตัวข้า ขอย่าให้มีภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางด้วยการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ”

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกราบทูลว่าได้สั่งให้ทหารล้อมวังตั้งกองรักษาพระบรมมหาราชวัง และพระตำหนักสวนกุหลาบเรียบร้อยแล้ว โดยมีพระยาฤทธิไกรและพนักงานกรมพระตำราวจนอก ช่างเขวรวรรณทั้งทหารอย่างยุโรป ประจำหน้าที่ทุกแห่งไป

เมื่อสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็ดูพระอิริยาและพระอาการกระปรี้กระเปร่า แข็งแรงขึ้น รับสั่งต่อพระราชธิดา พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดี ซึ่งเฝ้าพยาบาลอยู่ว่า

“แม่หนูโสมจำขอน้ำให้พ่อกินที”

เมื่อเสวยน้ำแล้ว ทรงนั่งตรึกตรองสักครู่หนึ่ง หลังจากนั้นจึงรับสั่งต่อว่าที่ใช้ให้พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภไปเรียนแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นั้น มิใช่จะไปขอฝากฝังให้ลูกเต้าได้ราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงดำรัสให้แก่เจ้าหญิงโสมมาวดีแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ใหม่ว่า การจะเลือกพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่นั้น ขอให้เอาความมั่นคงของประเทศเป็นจุดสำคัญ พระองค์เองมิได้ตั้งพระทัยให้โอรสองค์ใหญ่มีสิทธิเป็นรัชทายาทแต่ผู้เดียว กษัตริย์องค์ต่อไปจะเป็นพระน้องยาเธอหรือพระหลานเธอก็ได้ เพราะเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็ยังทรงพระเยาว์นัก จะบังคับบัญชาราชการเมืองได้ หรือ ขอให้คิดปรึกษาประชุมกันให้ดี พระองค์มีความปรารถนาอย่างเดียวคือต้องการให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุขต่อไปเท่านั้น

เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดีปฏิบัติตามรับสั่งเรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงวิตกว่า ข้าราชการผู้ใหญ่จะยังไม่เข้าใจความคิดเห็นของพระองค์ดี จึงให้พระยาศรีสุนทร เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้คัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

โวหารเขียนกระแสรบสิ่งของพระองค์เป็นลายลักษณ์อักษรว่า ผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติต่อไปนั้น ขอให้ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากัน แล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายองค์ใด จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอก็ดี พระเจ้าหลานเธอก็ดี เมื่อเห็นพร้อมกันว่า องค์ใดปกครองแผ่นดินได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแต่พระองค์นั้น ข้อความดังกล่าวนี้ รับสั่งให้อ่านต่อหน้าที่ประชุมเสนาบดี

เมื่อไม่ได้เห็นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กลับมาเฝ้าเป็นเวลาหลายวัน พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงวิตกอีกว่า พระโอรสองค์ใหญ่จะสิ้นพระชนม์หรือไม่ จึงตรัสถามพระองค์เจ้าหญิงโสมมาตีว่า พ่อใหญ่สิ้นพระชนม์เสียแล้วหรือยัง ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์จริง ถ้าสิ้นพระชนม์เสียแล้วจะได้หมดห้วงพระองค์เจ้าหญิงโสมมาตีจึงกราบทูลว่า เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ได้ประชวรหนักจริง แต่ตอนนี้พระอาการค่อยคลายขึ้นแล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสั่งให้เจ้าพนักงาน นำพระหีบซึ่งทำด้วยงา กรอบทองคำประดับเพชรทับทิมมรกต ราคา 200 ชั่ง ใส่เงินอีก 1,000 ชั่ง นำไปพระราชทานแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม

ของขวัญที่ประทานนี้มีคุณค่า 1,200 ชั่ง คิดเป็นเงิน 1 ชั่งเท่ากับ 80 บาท ก็คำนวณได้ว่า มีคุณค่าถึง 9 หมื่น 6 พันบาท เทียบกับเงินสมัยนี้ ซึ่งมีค่ากว่าสมัยก่อนอย่างน้อยร้อยเท่า คงเหมือนของพระราชทานที่มีราคาพร้อมหลายสิบล้านบาท

วันรุ่งขึ้นจึงให้เจ้าพนักงานนำพระธำมรงค์และพระประคำเครื่องไปมอบให้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ พระประคำเครื่องนี้เป็นสมบัติมาแต่สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถือกันมากกว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งผู้ปกครองแผ่นดินเท่านั้นจะเก็บไว้ได้ การมอบประคำเครื่องให้แก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์นี้ เป็นการให้เกียรติแก่ท่านข้าราชการผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดินในเวลานั้น และเป็นการแสดงการเชื่อพระทัยในความจงรักภักดีของขุนนางผู้ใหญ่นี้ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์รับพระธำมรงค์และพระประคำไว้แล้ว จึงนำไปถวายแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ณ พระตำหนักสวนกุหลาบทันที

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย เราจะต้องยกย่องสรรเสริญตระกูลขุนนาง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีหลายระยะในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ที่ท่านขุนนางผู้ใหญ่ มีอำนาจเป็นที่เกรงกลัวของเจ้านายอื่น ๆ มีกำลังทหารและอาวุธอยู่ในความควบคุมใหญ่หลวง แต่บุคคลในตระกูลนี้ ได้ถวายความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินไทยมาโดยตลอด คอยให้ความคุ้มครองเมื่อเกิดภาวะฉุกเฉิน ไม่เคยที่จะคิดแย่งชิงอำนาจมาเป็นของตนเอง

เมื่อทรงตระหนักว่าใกล้สิ้นพระชนม์แล้ว สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมพร้อมกับเจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายก และพระเจ้าน้องยาเธอ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เข้าเฝ้าเพื่อรับสั่งราชการเป็นครั้งสุดท้าย เหตุการณ์ตอนนี้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงบันทึกลงอย่างละเอียด มีใจความว่า

“พระเจ้าน้อยยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย เข้าไปเฝ้า รับสั่งเรียกพระนามและชื่อเรียงกันไป แล้วรับสั่งให้เข้าไปเฝ้าใกล้พระแท่น ให้ยื่นมือเข้าไปถวาย เอาพระหัตถ์มาทรงจับมือท่านทั้ง 3 แล้วรับสั่งว่า

วันนี้พระจันทร์เต็มดวง เป็นวันเพ็ญ อายุของฉันทัดบั้นนี้แล้ว ท่านทั้งหลายกับฉันทัดช่วยทำบุญบำรุงประดับประดากันมา บัดนี้กาลมาถึงฉันทัดแล้ว ฉันทัดจะขอลาท่านทั้งหลาย ด้วยฉันทัดออกอุทวนวาทาไว้เมื่อบวชอยู่นั้นว่า วันใดเป็นวันเกิด อยากจะตายในวันนั้น วันฉันทัดเกิดเป็นวันเพ็ญ เดือน 11 วันมหาปวารณา เมื่อป่วยไข้จะตายจะให้สิทธิ ณ วิหาริก อันเตวาสิกยกกลงไป จะขอตายในท่ามกลางสงฆ์ เมื่อเวลาที่พระสงฆ์กระทำวินัยกรรมมหาปวารณาก็บัดนี้เห็นจะไม่ได้พร้อมตามความที่ปรารถนาไว้ เพราะเป็นคฤหัสถ์เสียแล้ว ฉันทัดจะขอลาท่านทั้งหลายไปจากภพนี้ในวันนี้แล้ว ฉันทัดขอฝากลูกของฉันทัดด้วย อย่าให้มีภัยอันตรายเป็นที่กีดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ให้เป็นแต่โทษเนรเทศ ขอให้ท่านเป็นที่พึ่งแก่ลูกของฉันทัดต่อไปด้วยเถิด ท่านก็พากันโศกเศร้าพากันร้องไห้ทั้งสาม จึงรับสั่งห้ามว่า

อย่าร้องไห้เลยจ๊ะ ความตายไม่เป็นของอัศจรรย์อะไรดอก ทรงว่าสัพเพสังขารานิจจา สัพเพ ธัมมา อนัตตา ย่อมเหมือนกันทุกรูปทุกนาม แต่ผิดกันที่ตายก่อนตายหลัง แต่ก็ต้องตายเหมือนกันทั้งสิ้น ก็บัดนี้กาลมาถึงตัวฉันทัดแล้ว ฉันทัดจึงได้อำลาท่าน ท่านเห็นว่าฉันทัดพลัดพรากจากไป มีความอาลัยรักใคร่ จึงได้ร้องไห้ด้วยความเสียดาย ก็บัดนี้ตัวฉันทัดเป็นคนถึงเข้าก่อนแล้ว ท่านทั้งหลายก็คงจะต้องถึงเหมือนกัน ผิดกันแต่ถึงก่อนถึงหลัง คงจะต้องไปทางเดียวกันอย่างนี้เหมือนกันทุกรูปทุกนาม

แล้วรับสั่งว่าคุณศรีสุริยวงศ์จำ ไช้หนักพิกลใหญ่ คนอื่น ๆ เขาตาลอยตาค้าง แต่ตัวของฉันทัดอาการไข้ก็มาก ทำไมตาจึงติดเป็นเหตุด้วยอะไร

ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ก็หาได้กราบบังคมทูลประการใดไม่ จึงรับสั่งเรียก แม่หนูโสมจำ ขอผ้าขาวชุบน้ำมาซับตาให้พ่อ ครั้นซับพระเนตรแล้ว จึงได้ทอดพระเนตรเห็นพระพักตร์พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทและท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านเจ้าพระยาภูธราภัย แล้วรับสั่งว่า

ฉันทัดจะขอพูดด้วยการแผ่นดิน ยังหาได้สมทานศีล 5 ประการไม่ ฉันทัดเป็นคนป่วยไข้ จะขอสมทานศีล 5 ประการเสียก่อน แล้วจึงจะพูดด้วยการแผ่นดิน

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

จึงทรงตั้งนะโมขึ้น 3 จบ ทรงสมาทานศีล 5 ประการจบแล้ว เลยตร์สภษาอังกฤษต่อไป อีกยิตยาวหลายองค์ แล้วรับสั่งว่าจะมาทานศีลแล้ว ทำไมจึงพูดภาษาอังกฤษต่อไปอีกเล่า เพื่อจะสำแดงให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าสติยังติดอยู่ ไม่ใช่ภาษาของตัว ก็ยังทรงจำได้แม่นยำอยู่ สติสตั้งยังติดอยู่ จะพูดด้วยการแผ่นดิน ท่านทั้งหลายจะได้สำคัญว่า ไม่พินเพื่อนเลอะเทอะ สติยังติดอยู่

ตัวท่านกับฉันได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมา ได้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดมาจนสิ้นตัวฉัน ถ้าสิ้นตัวฉันแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงช่วยกันทำนุบำรุงการแผ่นดินต่อไปให้เรียบริ้อย สมณพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร์จะได้ที่พึ่งอยู่เย็นเป็นสุข แต่ต้องรับปฏิการร้องทุกข์ของราษฎรให้เหมือนฉันที่เคยรับมาแต่ก่อน

อนึ่งผู้ที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไปภายหน้า ให้พร้อมกันเลือกหาเอาเถิด จะเป็นพี่ก็ตาม จะเป็นน้องก็ตาม จะเป็นลูกก็ตาม จะเป็นหลานก็ตาม สุดแต่จะเห็นพร้อมกัน ท่านพระองค์ใดมีปรีชาญาณควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็ยกขึ้นเป็นเจ้า จะได้ทำนุบำรุงแผ่นดิน และพระราชวงศานุวงศ์และราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าหันเหียนตามพระกระแสพระเจ้าแผ่นดินก่อนเลย เอาแต่ความดีความเจริญเป็นที่ตั้ง”

ในวันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ เวลายามหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จสวรรคต หลังจากดำรงอยู่ในราชสมบัติเป็นเวลาถึง 18 พรรษา

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเข้ามาในพระมหาราชวังเมื่อได้ข่าวสวรรคต สั่งจัดการรักษาพระที่นั่งทั้งสองข้างหน้าข้างใน ให้องครักษ์และกรมอาสา 8 เหล่า กรมทหารอยู่ยุโรปตั้งกองจุกช่องล้อมวงเสร็จสิ้น จึงมีบัญชาให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รวมทั้งพระราชอาคันตุกะ 25 องค์ และพระบรมวงศานุวงศ์เข้าประชุมที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ตรงหน้าพระมหาเศวตฉัตร เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวขึ้นในท่ามกลางประชุมว่า

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรยังมีพระชนม์อยู่ได้ทรงอนุญาตโปรดเกล้าฯ ผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดินต่อไปให้พร้อมเพรียงปรึกษาหารือกัน สุดแต่จะเห็นพร้อมยอมกัน จะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอหรือพระเจ้าลูกยาเธอ หรือพระเจ้าหลานเธอพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระสติปัญญาวิบุณยธรรมรู้สรรพสิ่งทั้งปวง ควรจะปกป้องสมณะพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็สมมุติยกพระองค์นั้นขึ้นเป็นเจ้าเถิด มิได้ทรงรังเกียจที่จะให้ราชสมบัติแก่พระเจ้าลูกยาเธอนั้นหามิได้ ตามแต่พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี

บัดนี้สมเด็จพระเจ้าพระพุทธเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว แผ่นดินว่างอยู่ ท่านทั้งหลายทั้งปวงแต่บรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่าเจ้านายท่านพระองค์ใดจะเป็นเจ้าเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศานุวงศ์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

และเสนาบดีอาณาประชาราษฎร์ อาจดับยุคเข็ญได้ ก็ให้ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้
หวั่นหวาดเกรงขาม”

กรมหลวงเทเวศร์วิชรินทร์ ซึ่งเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ ที่มีอาวุโสและพระชนม์แก่กว่าพระ
บรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงรับสั่งเสนอแก่ที่ประชุมว่า สมควรยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อไป เหตุการณ์ตอนนี้ อย่าดำรงราชานุภาพทรงบันทึกลงไว้ มี
ใจความว่า

“ขณะนั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วิชรินทร์ ซึ่งมีพระชนมายุยิ่งกว่าพระราช
วงศานุวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุกคุกพระชงฆ์ หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประสานพระหัตถ์ ตรัส
ขึ้นในท่ามกลางประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ ได้ทรง
ทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวงมาเป็นอันมาก พระคุณเหลือล้น
ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้ ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กรมขุนพิณ
ประชานาถ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่งได้ทดแทนพระ
คุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ตรัสดังนี้แล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงถามที่ประชุม เรียงพระองค์เจ้า
นายและเรียงตัวข้าราชการผู้ใหญ่ แต่ส่วนพระ ถ้ามเฉพาะกรมหมื่นบวรรังสีพระองค์เดียว ถ้ามตั้งแต่
กรมหลวงวงศา ฯ เป็นต้นมา ทุกพระองค์ทุกท่านประสานหัตถ์และประสานมือยกขึ้นรับว่า

“สมควร”

เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาพระสงฆ์สวดชัยันโตและถวาย
อดิเรก

ถึงเวลาเช้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเชิญเสด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มาจากพระตำหนักสวน
กุหลาบ ขณะนั้น เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์กำลังอ่อนเพลียมาก เพราะทรงประชวรมากกว่าเดือน ซ้ำยังทรง
มีความเศร้า ไม่สามารถเดินได้ ต้องทรงพระเก้าอี้หามขึ้นไป เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระบรมศพ
สมเด็จพระเจ้าบิดาจึงยกพระหัตถ์ขึ้นถวายบังคม แล้วก็สลบแน่นิ่งไป

เมื่อวันพุธเดือน 12 แรม 12 ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. 2411 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา
จุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช จึงทรงรับบรมราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ปกครองกรุงสยามต่อไป